

มุ่งสู่ชุมชนผู้ประกอบการ: โอกาสและแรงบีบคั้น ทางเศรษฐกิจการเมืองของชาวประมงกัวนพะเยา

Into the Community of Entrepreneurs: The Eco-Political Chances and Advancement of the Fisherman of Kwan Phayao

มนตรา พงษ์นิล (Montra Pongnil)¹

Received: December 13, 2017

Revised: February 7, 2018

Accepted: March 9, 2018

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษา 1) การพัฒนาความเชื่อและระบบความสัมพันธ์ของชุมชนชาวประมงกับปรากฏการณ์ปลาขึ้น/ปลากอง และ 2) ศึกษาโอกาสและแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจการเมืองของชาวประมงกัวนพะเยาในบริบททางประวัติศาสตร์ ที่ทำให้เกิดการมุ่งไปสู่การปรับตัวของกลุ่มชาวประมง โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสนทนากลุ่ม ผลการศึกษาพบว่าชาวประมงกัวนพะเยาใช้ปรากฏการณ์ปลาขึ้น/ปลากอง สร้างระบบความเชื่อในการอนุรักษ์กัวนพะเยา และนำไปสู่การปรับบทบาทจากการจับปลาไปสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชน การปรับตัวดังกล่าวเกิดจากการเปลี่ยนผ่านความสัมพันธ์กับรัฐและเอกชนในบริบททางประวัติศาสตร์การพัฒนา กัวนพะเยา จากผู้ถูกระทำ ผู้ตอบโต้ ผู้ร่วมมือและผู้สร้างการนำในการพัฒนา กัวนพะเยาตามลำดับ การวิจัยนี้เสนอว่า โอกาสและ

¹ สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา

แรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจการเมืองของการพัฒนาควานพะเยา ทำให้ชาวประมงพยายามจัดการกลุ่มโดยพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจการหาปลา สินค้า การท่องเที่ยว วัฒนธรรมประเพณี นโยบายจังหวัดเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งกำลังสะท้อนการเปลี่ยนแปลงสำนึกจากการทำประมงไปสู่ความเป็นผู้ประกอบการมากขึ้น

คำสำคัญ: ชาวประมง, จังหวัดพะเยา, วิสาหกิจชุมชน, ผู้ประกอบการ

Abstract

This research article explores the following: 1) the advancement in beliefs and the relationships of fishing communities and the phenomena of fish rise/fish eggging and 2) researching the chances and political economic influences of Kwan Phayao fishermen in historical contexts that can lead to adaption by fisherman groups via extensive research, including interviewing people with key information and group discussion. This research's results have shown that Kwan Phayao fishermen seem to use the fish rise/fish eggging phenomena to create a belief system in preserving Kwan Phayao and this leads to the adaptation of the roles from fishing into community enterprise group. This mentioned adaption was resulted by the interactions between the government and the private sectors in contexts of the history of the improvement of Kwan Phayao by impactors, nonconformists, collaborators and creators respectively. This research has suggested that the chances and political economic pressures in the improvement of Kwan Phayao have resulted in the fishermen attempting to manage their own groups by integrating all activities together such as the fishing economy, products, tourism, traditions and provincial policy. This reflects the change in the awareness of adjusting fishing into entrepreneurship.

Keywords: Fisherman, Phayao Province, Community Enterprise, Entrepreneur

บทนำ

การศึกษาเกี่ยวกับชาวประมงในสังคมไทยส่วนใหญ่มักศึกษาในบริเวณชุมชนชาวประมงชายฝั่งทะเลในภูมิภาคตะวันออกและภาคใต้ ซึ่งส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นองค์ความรู้ในวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชาวประมงที่มีต่อการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบริเวณชายฝั่งทะเล เมื่อเกิดการขยายตัวของรัฐและการพัฒนาเชิงพาณิชย์บริเวณชายฝั่ง ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมักเป็นสิ่งที่ถูกหยิบขึ้นมาอธิบาย และส่งผลกระทบทำให้วิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ของชุมชนชาวประมงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวร้ายลง หรือไม่ก็ถูกกลืนเข้าไปสู่วิถีชีวิตที่ตกเป็นเบี้ยล่างในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จนในที่สุดก็ก่อให้เกิดการประท้วง การต่อต้านโครงการขนาดใหญ่ของรัฐและทุนที่อยู่ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลอย่างรุนแรงระหว่างสองฝ่าย

ความเข้าใจดังกล่าวแสดงให้เห็นความขัดแย้งที่ชุมชนชาวประมงมีต่อรัฐและทุนที่อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงในระบบทุนนิยมอย่างไม่มีวันรักกันได้ แต่ผู้วิจัยเชื่อว่าในบริบทการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นั้น ชาวประมงมีวิธีการปรับตัวและความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ ในทิศทางที่หลากหลาย จากการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของชาวประมงในบริบทการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองในสังคมไทยในที่นี้ มีงานวิจัยที่ควรหยิบยกให้เห็นความก้าวหน้าของความรู้ของการศึกษาวิจัยที่ให้ภาพหลากหลายมิติมากขึ้น ดังเช่นตัวอย่างต่อไปนี้

งานวิจัยที่ชี้ให้เห็นผลกระทบและการปรับตัวของชาวประมงในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ในงานวิจัยเรื่อง กลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองในภาวะความขาดแคลนของชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา โดยเกิดฉวา บุญปราการ และคณะ (2555) ชี้ให้เห็นว่า พัฒนาการของชุมชนประมงพื้นบ้านตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2500 ถึงปัจจุบันผ่านการประมงแบบยังชีพ เข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและตั้งแต่ พ.ศ. 2535 ก็เข้าสู่ยุคเสื่อมของการประมงพื้นบ้าน เนื่องจากภาวะมลพิษของทะเลสาบสงขลาที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม การทำนาถ้ำ การปล่อยน้ำเสียและการประมงแบบทันสมัยที่ทำลายล้าง อันเกิดจากการพัฒนาของภาครัฐ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตของชาวประมงผูกติดกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ในระบบการประมงเชิงพาณิชย์มากขึ้น จนเกิดวิกฤตทรัพยากรเสื่อมและลดน้อยลง

จากการทำประมงแบบล้นเกิน ชาวประมงจึงสร้างกลยุทธ์ต่อรองในการดำรงชีวิตที่หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การประกอบอาชีพเสริม การรับจ้างทั่วไป การประกอบการค้าอาหารทะเลและสินค้าที่ระลึก ตลอดจนการขับเรือรับนักท่องเที่ยว จนถึงการเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

ในขณะที่บทความวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง โดยธนิต โตอดิเทพย์ (2557, หน้า 193-212) สรุปให้เห็นว่าชุมชนปากน้ำประแสมีพัฒนาการที่แบ่งออกได้เป็นสี่ยุค คือ ในยุคของการผลิตเพื่อยังชีพ แต่ภายหลังการขยายตัวของระบบตลาด และนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในต้นทศวรรษ 2500 ชาวประมงจึงปรับเปลี่ยนการประมงเพื่อตอบสนองต่อการตลาด จนในที่สุดมีการเปลี่ยนเข้าสู่ยุคของการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่ก่อให้เกิดการลดลงของสัตว์น้ำ ชาวประมงจึงต้องปรับเปลี่ยนปัจจัยด้านการผลิตให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม และสร้างอำนาจการต่อรองกับรัฐและการพัฒนาการประมงเชิงพาณิชย์ด้วย

จะเห็นได้ว่า งานวิจัยของเก็ดถาวา บุญปรากร และคณะ และงานวิจัยของธนิต โตอดิเทพย์ ต่างก็สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวประมงจากประมงแบบยังชีพไปสู่ประมงตลาดการค้าและเชิงพาณิชย์ในที่สุด การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลมาจากพัฒนาการของนโยบายการพัฒนาการประมงของรัฐที่มุ่งเข้าสู่ทุนนิยมพาณิชย์มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถือเป็นจุดเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญที่เปลี่ยนโฉมหน้าการประมงของไทยให้เป็นเชิงพาณิชย์นิยม ชาวประมงพื้นบ้านจึงต้องปรับตัวที่พึ่งพิงเศรษฐกิจภายนอกทั้งเทคโนโลยีการประมงและการตลาดการค้าทั้งในระดับชุมชนและภายนอกผ่านพ่อค้าคนกลาง

ทั้งสองงานกล่าวถึงผลกระทบของการประมงเชิงพาณิชย์ที่มีต่อระบบนิเวศวิทยาทั้งหมดที่ทำให้ ปริมาณและชนิดของพันธุ์ปลาลดลง เกิดมลภาวะทางน้ำและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางน้ำจากการพัฒนาทั้งในเชิงอุตสาหกรรมชายฝั่ง การเติบโตขึ้นของเมือง กิจกรรมนากุ้ง การปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านเพื่อดำรงอยู่ให้ได้ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นในทิศทางที่หลากหลาย ได้แก่ การเป็นรับจ้างและเป็นแรงงานนอกภาคการประมง การรับจ้างที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทางทะเล การพัฒนาเป็นผู้ค้าสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการประมง โดยเฉพาะงานวิจัยของธนิต โตอดิเทพย์

ชี้ให้เห็นถึงการรวมกลุ่มของชาวประมงในมิติของการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล เพื่อตอบโต้และต่อรองกับอำนาจการพัฒนาของรัฐ และการพัฒนาเศรษฐกิจการประมงเชิงพาณิชย์ โดยสรุปแล้วทำให้เห็นถึงแนวทางการปรับตัวของชาวประมงที่แตกต่างสองรูปแบบ คือ 1) การปรับตัวเพื่อดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจทั้งในและนอกภาคการประมงมากขึ้น กับ 2) การปรับตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มในการรักษาฐานทรัพยากรทางทะเลที่สำคัญของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านเอาไว้ และมีนัยของการเคลื่อนไหวของชาวประมงเพื่อตอบโต้และต่อรองกับนโยบายการพัฒนาประมงเชิงพาณิชย์

อย่างไรก็ตาม บทความวิจัยเรื่อง ชุมชนบ้านซากแก้ว: การฟื้นฟูและการดำรงอยู่ (พ.ศ. 2552-2558) โดย Yajun และบุญเชิด หนูอิม (2560, หน้า 103-126) ได้ให้ข้อค้นพบสำคัญนอกเหนือไปจากข้างต้นต่อการปรับตัวของชาวประมงที่ไม่จำเป็นต้องสร้างทางเลือกของอาชีพที่หลากหลายหรือต่อต้านการประมงเชิงพาณิชย์เสมอไป แต่ยังคงพบว่า ชุมชนบ้านซากแก้วมีทุนทางสังคมวัฒนธรรมหลายด้านที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาเพื่อปรับตัวและสร้างการดำรงอยู่ของชุมชนให้พัฒนามากขึ้น โดยมียุทธศาสตร์นโยบายและแผนพัฒนาต่าง ๆ เป็นโอกาสในการพัฒนาทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ผลจากทุนและโอกาสดังกล่าว ทำให้ชุมชนซากแก้วพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งผลการวิจัยชี้ว่า เป็นความสำเร็จในการพัฒนาที่บูรณาการทั้งด้านเศรษฐกิจชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม อารมณ์จิตใจ และการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชุมชนร่วมกันได้โดยผ่านการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

งานของ Yajun และบุญเชิดสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนชาวประมงมีการปรับตัวโดยอิงองค์ความรู้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว โดยชุมชนไม่ได้นำเสนอภาพความขัดแย้งระหว่างการประมงเชิงพาณิชย์กับการอนุรักษ์ของชาวประมง แต่พยายามอธิบายให้เห็นถึงการผสมกันระหว่างการใช้นโยบายสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาวประมงที่มีนโยบายการพัฒนาของรัฐในแนวทางดังกล่าวเอื้อให้ชาวประมงเกิดการรวมตัวขึ้นมาเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

บทความวิจัยเรื่อง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และอารมณ์ของชุมชนชาวประมงแห่งหนึ่งในภาคตะวันออก โดยธนิศ โตคติเทพย์ (2560, หน้า 37-57) เป็นอีกงานหนึ่งที่น่าสนใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมงที่แตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมา ๆ มา โดยเชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงทาง

เศรษฐกิจสังคมเข้ากับอารมณ์ความรู้สึกของชุมชนชาวประมงที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ธนิตอธิบายให้เห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงของนโยบายการพัฒนาที่เกิดขึ้น ทำให้ทั้งชาวจีนและชาวไทยมีความปรารถนาด้านเงินตรา ชาวอีสานเคลื่อนย้ายเข้ามาเป็นแรงงานประมงด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจเช่นกัน แต่การมีสถานภาพที่แตกต่างกัน ส่งผลให้มีอารมณ์และความรู้สึกต่อการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการทำประมงและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ใหม่กับชาวบ้าน การดำเนินนโยบายเกี่ยวกับการประมงของรัฐส่วนกลางและรัฐส่วนท้องถิ่น เป็นสิ่งสำคัญที่สร้างความปรารถนาของชาวประมง ที่ส่งผลให้การเลือกตั้งเป็นเครื่องมือสำคัญที่ชาวประมงใช้ในการต่อรองกับนโยบายของรัฐและท้องถิ่น เพื่อตอบสนองต่อความปรารถนาของเขาได้

จากการทบทวนงานวิจัยที่ยกมา จะพบว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของชาวประมงพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชาวประมงในมิติต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อเข้าสู่นโยบายด้านการประมงของรัฐและการพัฒนาในพื้นที่การประมงเชิงพาณิชย์ จนก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรการประมง เช่น งานวิจัยของเก็ดถาว บุญปรากฏ และคณะ สะท้อนภาพผลกระทบที่ชาวประมงได้รับและก่อให้เกิดการปรับตัวด้านอาชีพที่หลากหลาย ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับนโยบายรัฐและการท่องเที่ยว ตลอดจนมีอาชีพที่อยู่นอกภาคการประมงมากขึ้น ในขณะที่งานวิจัยของธนิต โตอดิเทพย์ สะท้อนภาพการรวมกลุ่มของชาวประมง เพื่อต่อรองในเชิงนโยบายกับการพัฒนาการประมงกระแสหลักและกับภาครัฐ

ในทางกลับกัน งานวิจัยของ Yajun และบุญเชิด หนูอ้อม มิได้แสดงความเข้มแข็งของกลุ่มชาวประมงที่รวมตัวกันเพื่อต่อรองในเชิงนโยบายการประมงเชิงพาณิชย์ แต่สะท้อนให้เห็นว่า การรวมกลุ่มของชาวประมงเกิดจากทุนทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และสุดท้ายคืองานวิจัยของธนิต โตอดิเทพย์ ที่เพิ่มมุมมองของความรู้ที่ทำให้เห็นว่า อารมณ์ความรู้สึกของชุมชนชาวประมงได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายการประมงแบบพาณิชย์ พร้อม ๆ กับก่อให้เกิดความปรารถนาที่จะมีชีวิตที่ลืมตาอ้าปากได้ ก็ด้วยการเข้าไปต่อรองกับการเมืองในระบบ โดยใช้การเลือกตั้งเป็นเครื่องมือทั้งในระดับ

ท้องถิ่นและระดับชาติ ซึ่งสรุปได้ว่า งานวิจัยต่าง ๆ ข้างต้น ล้วนแล้วแต่อธิบายถึงการปรับตัวทั้งในเชิงปัจเจก กลุ่ม และชุมชนชาวประมง ที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมระดับใหญ่

น่าสนใจตรงที่ว่า การปรับตัวของชาวประมงที่สะท้อนให้เห็นถึงท่าทีที่แตกต่างไปจากการต่อต้านและประท้วงต่อรัฐหรือทุน แต่ได้พลิกคำอธิบายว่า ด้วยการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทยต่างหาก ที่ทำให้ชาวประมงพัฒนาขึ้นเป็นกลุ่มใหม่ที่มีความเข้มแข็ง มีวิถีประมงที่สัมพันธ์กับผลลัพธ์ของการพัฒนา และมีอำนาจในการต่อรองทางเศรษฐกิจและการเมือง เพื่อสร้างความเข้มแข็งของวิถีชีวิตและกลุ่มชาวประมงได้มากขึ้น นั่นหมายความว่า ชาวประมงในปัจจุบันได้พัฒนาขึ้นมาจนมีคุณสมบัติใหม่ที่ทำหน้าที่กับบริบทของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนามากขึ้น

หากจะชี้ให้เห็นชัดมากขึ้นเกี่ยวกับการพัฒนาคุณสมบัติของประชาชนในกลุ่ม ๆ หนึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลง จะพบว่า อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้นำเสนอประเด็นใหม่ที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงของชนชั้นล่างในสังคมไทยอันเป็นผลมาจากจุดเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองใน พ.ศ. 2540 ในหนังสือเรื่อง ลืมตาอ้าปาก: จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ” (2559) ว่า การเกิดขึ้นของกลุ่มชนชั้นกลางระดับล่างมีองค์ประกอบมาจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวนากลายเป็นสังคมผู้ประกอบการ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนผ่านโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองอันเอื้อให้มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวนาให้กลายเป็นผู้ประกอบการมากขึ้น

ข้อเสนอของอรรถจักร์อธิบายให้เห็นปัจจัยภายนอกคือ โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ทศวรรษ 2540 นั้นส่งผลให้เกิดกลุ่มผู้ประกอบการในสังคมชนบทที่ต่างปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลง จนทำให้กลายเป็นกลุ่มหรือชนชั้นใหม่ขึ้น ในขณะที่การจัดตั้งองค์กรและเครือข่ายความสัมพันธ์ จากเดิมที่เคยเป็นแนวตั้งกลายเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบมากขึ้น เป็นต้น

บทความวิจัยนี้ กำลังชวนพิจารณาชุมชนชาวประมงกว๊านพะเยาที่เป็นประมงน้ำจืด ซึ่งต่างพื้นที่กับงานวิจัยต่าง ๆ ข้างต้นที่อยู่บริเวณชายฝั่งทะเล ในขณะเดียวกันก็พยายามเสนอว่า นอกจากการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางเศรษฐกิจการเมืองในบริบททางประวัติศาสตร์ที่กลายมาเป็นหน้าตาต่างแห่งโอกาส ซึ่งส่งผลให้ประชาชน เช่น ชาวประมงสามารถพัฒนากลุ่มขึ้นมาอย่างเข้มแข็ง และมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ

การเมืองเพื่อสร้างสถานภาพให้ลืมนตาอำปากได้แล้วนั้น เงื่อนไขของแรงบีบคั้นของการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางเศรษฐกิจการเมือง ก็ส่งผลให้ชาวประมงกวีานพะเยาต่างดิ้นรนปรับตัวเพื่อแทรกซึมและสร้างพื้นที่ของกลุ่มให้มีลักษณะกำลังจะเปลี่ยนเป็นกลุ่มที่มีคุณสมบัติใหม่ในแบบผู้ประกอบการขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน

การศึกษานี้พิจารณาว่า ชาวประมงกวีานพะเยาเป็นกลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงในบริบททางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะปรากฏการณ์การรวมตัวของปลาจำนวนมากเพื่อผสมพันธุ์² ในกวีานพะเยาเมื่อ พ.ศ. 2558 และวิกฤตน้ำแล้งที่กวีานพะเยา พ.ศ. 2559 กลายเป็นกระแสดิ้นตัวของชาวประมงกวีานพะเยาที่ก่อให้เกิดการปรับตัวของกลุ่มที่ถูกพัฒนาขึ้นเป็นวิสาหกิจชุมชน การพัฒนาบทบาทดังกล่าวแวดล้อมด้วยการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและนโยบายการพัฒนากวีานพะเยาในระยะเวลาต่าง ๆ ซึ่งจะไม่สามารรถเข้าใจได้เพียงแค่ปรากฏการณ์วิกฤตน้ำแล้งและปลาผสมพันธุ์ที่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของชาวประมงเป็นวิสาหกิจชุมชนในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ต้องทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงบทบาทกลุ่มชาวประมงที่พัฒนาขึ้นมาในระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ของการพัฒนากวีานพะเยาทั้งหมดด้วย

บทความวิจัยนี้พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชาวประมงอีกด้านหนึ่ง กล่าวคือ พลวัตของกลุ่มที่สร้างขึ้นมาจากกระแสการเปลี่ยนแปลง ซึ่งโครงสร้างการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจไม่ใช่เป็นเพียงแค่อีกโอกาสเท่านั้น แต่เป็นแรงบีบคั้นให้กลุ่มต้องพยายามพัฒนาตนเองขึ้นเพื่อเท่าทัน และสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง การเปลี่ยนแปลงของการพัฒนากวีานพะเยาในบริบททางประวัติศาสตร์ จึงน่าจะเป็นทั้งโอกาสและแรงบีบคั้นที่ทำให้ชาวประมงกวีานพะเยา

² ปลาผสมพันธุ์ หมายถึง ปลาทองหรือปลาขึ้น บางครั้งก็เรียกว่า ปลาออกหรือปลาร้อง (ภาษาถิ่น ภาคเหนือ) คือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในฤดูกาลที่ปลามารวมตัวเพื่อผสมพันธุ์กัน ซึ่งมักเกิดขึ้นในช่วงฤดูฝนหรือช่วงเวลาที่กำลังจะมีฝนตกหรือมีน้ำใหม่ ๆ ไหลลงสู่แหล่งน้ำนั้น ๆ พฤติกรรมของปลาทอง/ปลาขึ้น คือ ปลาจะว่ายน้ำเป็นฝูงและรวมเป็นกลุ่มใหญ่ ซึ่งจะเรียกว่าปลามาออกกันอยู่ โดยตัวผู้จะฉีคน้ำเชื้อออกมาในขณะที่ตัวเมียก็ว่ายน้ำไปหาน้ำเชื้อเพื่อให้เกิดการผสมกับปลาตัวเมียที่วางไข่เอาไว้ ซึ่งในกวีานพะเยา ระหว่างที่เกิดปลาทอง/ปลาขึ้นจะมีเสียงของปลาออกมาหรือมีเสียงของปลากระโดดหรือตีน้ำเสียงดังด้วย จึงทำให้เรียกปรากฏการณ์นี้อีกอย่างว่า ปลาร้อง ปรากฏการณ์นี้จะกินเวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ถึง 3 ชั่วโมงในแต่ละครั้ง

จำเป็นต้องพัฒนากลุ่มของตนเองขึ้นมาเป็นระยะ ๆ เพื่อดำรงความเข้มแข็งของกลุ่ม การมีตำแหน่งหน้าที่ บทบาทสำคัญและการสร้างอำนาจต่อรองของกลุ่มในพื้นที่การพัฒนาของกวีานพะเยากับกลุ่มอื่น ๆ เอาไว้ด้วยเช่นเดียวกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาการพัฒนาความเชื่อและระบบความสัมพันธ์ของชุมชนชาวประมงกับปรากฏการณ์ปลาขึ้น/ปลากอง
2. ศึกษาโอกาสและแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจการเมืองของชาวประมงกวีานพะเยาในบริบททางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดการมุ่งไปสู่การปรับตัวของกลุ่มชาวประมง

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากร ครอบคลุมประชากรที่เกี่ยวข้องกับการประมงและการพัฒนากวีานพะเยา ได้แก่

- 1.1.1 หน่วยงานราชการ คือ สำนักงานประมงจังหวัดพะเยา สถานีวิจัย และพัฒนาประมงจังหวัดพะเยา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรอบกวีานพะเยาจำนวน 5 แห่ง
- 1.1.2 องค์กรพัฒนาเอกชน คือ ชมรมชาวประมงกวีานพะเยา ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกวีานพะเยา ศูนย์สังคมพัฒนา สังคมณฑลจังหวัดเชียงใหม่ เขตพะเยา ชมรมบ้านมั่นคงจังหวัดพะเยา
- 1.1.3 ชาวประมงรอบกวีานพะเยาทั้งหมด 15 แห่ง จำนวน 534 ราย (ข้อมูล พ.ศ. 2554 สำนักงานประมงจังหวัดพะเยา)

1.2 กลุ่มตัวอย่าง

1.2.1 หัวหน้าหน่วยงานหรือตัวแทนหน่วยงาน ๆ ละ 1 คน รวม 7 คน

1.2.2 ตัวแทนองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรละ 2 คน รวม 8 คน

1.2.3 ตัวแทนชาวประมงชุมชนละ 2 คน รวม 30 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 การวิจัยเอกสาร เป็นการค้นคว้าและศึกษาจากเอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวข้องกับการจัดการประมงของชาวประมงกับภาคส่วนอื่น ๆ ของกวีานพะเยา เช่น เอกสารของทางราชการ เอกสารของชมรมชาวประมงจังหวัดพะเยา เอกสารงานวิจัยกวีานพะเยา และงานวิจัยในพื้นที่อื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น งานวิจัยเกี่ยวกับเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยชุมชน

2.2 การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-dept interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือ ตัวแทนของหน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการประมงหรือการอนุรักษ์กวีานพะเยา ซึ่งคัดเลือกจากบุคลากรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนากวีานพะเยาและชาวประมงในหน่วยงานนั้น ๆ และตัวแทนชาวประมง 17 ชุมชน ๆ ละ 2 คน ซึ่งคัดเลือกจากชาวประมงที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และมีประสบการณ์พบเห็นปรากฏการณ์ปลากองในกวีานพะเยา โดยการแนะนำของประธานเครือข่ายประมงพื้นบ้านกวีานพะเยา

2.3 การสนทนากลุ่มย่อย (group discussion) เป็นการจัดเวทีสนทนา กลุ่มย่อยกับกลุ่มที่มีสถานภาพที่ใกล้เคียงกัน ได้แก่ อาชีพเดียวกัน อยู่ในชุมชนบริเวณเดียวกัน มีแหล่งจับปลาในกวีานพะเยาอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน เป็นต้น การสนทนากลุ่ม เป็นไปเพื่อให้มีการถกปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อเสนอทางออกของกลุ่มร่วมกัน เช่น ปัญหาที่ปลากองลดน้อยลงเกิดจากอะไร และมีวิธีการแก้ไขหรือป้องกันได้อย่างไร

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยการค้นคว้าจากเอกสาร และงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ตำรา บทความ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ สื่อเทคโนโลยี สารสนเทศ วารสาร และเอกสารของทางราชการที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง ด้านการใช้ประมงกวีานพะเยา และงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการประมงในกวีานพะเยา

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้างแบบไม่เป็นทางการและแนวคำถามเพื่อการสนทนา โดยเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้จะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มหรือบุคคลที่ต้องการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีวิธีการคือ ก) การสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (in-dept interviews key informants) ข) การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) ในการพบปรากฏการณ์ปลากองหรือปลาขึ้นของชาวประมง และ ค) การสนทากลุ่มย่อย (group discussion) กับสมาชิกกลุ่ม องค์กรที่มีบทบาทในการประมงกวันพะเยา

4. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล โดยการจัดระบบข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์และสังเคราะห์แบบใช้วิธีการเชิงพรรณนา โดย ก) จัดระบบแยกความหมายและหมวดหมู่ของข้อมูล ข) การวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ของข้อมูลหมวดต่าง ๆ และ ค) นำการจัดแยกหมวดหมู่และความสัมพันธ์ของหมวดหมู่ต่าง ๆ มาอธิบายเชิงพรรณนา และนำไปสู่การสังเคราะห์คำอธิบายทั้งหมดเป็นการสรุปผลและการอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. การพัฒนาความเชื่อและระบบความสัมพันธ์ของชุมชนชาวประมงกับปรากฏการณ์ปลาขึ้น/ปลากอง

1.1 ความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวประมงที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ปลาขึ้น/ปลากอง

ปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นที่กวันพะเยา สามารถจำแนกเป็นสองพื้นที่ใหญ่ ๆ ในกวันพะเยา กล่าวคือ ก) ปลากองเกิดขึ้นกลางกวันพะเยา และ ข) ปลาขึ้นจะเกิดขึ้นบริเวณปากร่องลำน้ำสาขาทั้ง 18 สาขาที่ไหลลงกวันพะเยา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของกวันพะเยา ปลากอง/ปลาขึ้นมักจะเกิดในช่วงฤดูฝน เวลาตั้งแต่เย็นย่ำค่ำจนถึงกลางดึก โดยเฉพาะในวันพระ ซึ่งแล้วแต่ชนิดของพันธุ์ปลา ในช่วงเวลาที่จะเกิดปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้น ชาวประมงสังเกตจากประสบการณ์ที่มีมาอย่างยาวนานว่า ท้องฟ้าจะมีเมฆครึ้ม เมฆบนท้องฟ้าจะมีลักษณะสีขาวหม่น ซ้อน ๆ กันอยู่คล้ายเกล็ดปลา ลมสงบ ฝนใกล้จะตก นั่นจะเป็นสัญญาณว่า ปลาจะเริ่มพร้อมผสมพันธุ์และก่อให้เกิดปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นในเวลาอีกไม่นาน

ในสมัยอดีต ก่อนและหลังจากที่กั้นประตูระบายน้ำจนกลายเป็น
กว๊านพะเยา ในช่วงเวลาที่เกิดปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นในกว๊านพะเยา ซึ่งมัก
จะเป็นช่วงเวลากลางคืน จะเกิดเสียงดังอ้ออิ่งทั้งเสียงปลาร้องเรียกคู่เพื่อผสมพันธุ์
และเสียงแหวกว่ายน้ำของฝูงปลาฝูงใหญ่ และกลายเป็นคลื่นน้ำในกว๊านพะเยาขนาดย่อม
ชาวประมงเชื่อว่าปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นการกระทำของพญานาคที่อยู่ในกว๊านพะเยา
จนทำให้ชาวบ้านเชื่อว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในกว๊านพะเยา ทำให้เกิดความตกใจกลัวและไม่กล้าออกมานอกบ้าน

เสียงจากปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นกลางกว๊านพะเยาและบริเวณ
ปากน้ำสาขาที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา ซึ่งเป็นช่วงเวลากลางคืน เป็นเสียงที่ดังอ้ออิ่ง
และน่ากลัว โดยเฉพาะปลาไนจะตื่นน้ำ กระโดดบ้าง จะเกิดบริเวณใกล้ ๆ ผักตบชวา
คนที่ไม่เคยเจอจะกลัวหรือเกิดอาการตกใจ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า นั่นเป็นเสียงของผีน้ำ/
ผีพรายที่อยู่ในกว๊านพะเยา จนทำให้ชาวประมงไม่กล้าไปจับปลาในบริเวณที่เกิดเสียง
ปลากอง/ปลาขึ้นในบริเวณนั้น

กล่าวได้ว่า ความเชื่อทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปลากอง/ปลาขึ้น
ที่กว๊านพะเยาสถาปนาลให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพญานาคและผีพรายสถิตอยู่ ส่งผลให้บริเวณ
ที่เกิดปลากอง/ปลาขึ้นกลายเป็นพื้นที่หวงห้ามทางวัฒนธรรมเพื่อการอนุบาลสัตว์น้ำ
และสะท้อนให้เห็นถึงวิถีของการพยายามอนุรักษ์ให้ปลาสามารถวางไข่ เพื่อความมั่นคง
ทางอาหารของชาวประมงในการจับปลาได้ต่อไป ปรากฏการณ์เกรงกลัวต่อผี
และพญานาคในกว๊านพะเยา ด้วยเสียงของปลากอง/ปลาขึ้น หรือเสียงตื่นน้ำของปลากอง/
ปลาขึ้นจึงได้สร้างจารีตในการห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ของปลาขึ้นมาในกว๊านพะเยา

อย่างไรก็ตาม ชาวประมงส่วนหนึ่งมีความคิดเห็นที่ต่างจากความเชื่อ
ของชาวประมงเกี่ยวกับปลากอง/ปลาขึ้นดั้งข้างต้น โดยมองว่า ปลากอง/ปลาขึ้น
เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของพฤติกรรมปลาในการผสมพันธุ์กันเท่านั้น
แต่การเกิดเสียงของปลากอง/ปลาขึ้นเป็นการพยากรณ์ว่าฝนกำลังจะตก มีน้ำในกว๊านพะเยา
เพียงพอ และสะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในกว๊านพะเยา และนั่น
ก็หมายถึง ชาวบ้านรอบกว๊านพะเยาต่างทราบว่ ปลาฝูงใหญ่ในกว๊านพะเยาจะรวมตัวกัน
เพื่อผสมพันธุ์กัน ซึ่งก็จะเริ่มเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการจับปลากอง/ปลาขึ้นไว้ให้พร้อม
เช่น แห และต่างพากันพายเรือไปยังพื้นที่ที่มีปลากอง/ปลาขึ้นเพื่อทำการจับปลา

นอกจากนั้น วิธีการจับปลาในกว๊านพะเยารูปแบบหนึ่งของชาวบ้าน คือ เรือผีหลอก ซึ่งใช้จับปลาในช่วงเดือนหงาย โดยใช้แผ่นสังกะสีสะท้อนแสงลาดเทลงน้ำข้างกราบเรือฝั่งหนึ่ง และติดตามซ้ายไว้ที่อีกฝั่งกราบเรือ ก็เหมาะที่จะใช้สำหรับจับปลาที่กำลังกองผสมพันธุ์อยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งอย่างมาก เรือผีหลอกเป็นอุปกรณ์จับปลาอีกชนิดหนึ่งที่ชาวประมงกว๊านพะเยาสมัยก่อนนิยมใช้ในการจับปลากอง/ปลาขึ้น

ความแตกต่างเกี่ยวกับความเชื่อทางวัฒนธรรมต่อปลากอง/ปลาขึ้นของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยาดังข้างต้น สามารถแบ่งออกได้เป็นสองประการ คือ

- 1) ชาวบ้านส่วนหนึ่งเชื่อว่า ปลากองเป็นพญานาคที่ว่ายน้ำกลางกว๊านพะเยาในช่วงเวลาวันพระและช่วงฤดูฝน ในขณะที่เสียงของปลาขึ้นเป็นเสียงผีพรายที่อยู่ตามปากลำน้ำสาขาของกว๊านพะเยาในช่วงฤดูฝน ซึ่งความเชื่อทั้งหมดคือ การสะท้อนให้เห็นว่า กว๊านพะเยามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ ซึ่งสร้างทั้งความเคารพและความเกรงกลัวต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยา
- 2) ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งไม่มีความเชื่อว่า กว๊านพะเยามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากเสียงที่ปลากอง/ปลาขึ้นแสดงออกมา แต่มีความคิดเห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของพฤติกรรมการผสมพันธุ์ในฤดูวางไข่ของปลา

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ทัศนคติที่แตกต่างกันของชาวบ้านต่อปลากอง/ปลาขึ้น แต่ทั้งสองกลุ่มล้วนชี้ที่คนจะไปในทางเดียวกันว่า หากมีความถี่และปริมาณของปลากอง/ปลาขึ้นมากเท่าใด ก็สะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในกว๊านพะเยาและลำน้ำสาขาต่าง ๆ แต่มีคำถามสำคัญคือ เหตุใดความคิดเห็นต่อปลากอง/ปลาขึ้นของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยาจึงแตกต่างกันเป็นสองประการ ในที่นี้ก่อนอื่นต้องอธิบายให้เห็นปฏิทินของการเกิดขึ้นของปลากอง/ปลาขึ้นในกว๊านพะเยาดังตารางที่ 1

ปรากฏการณ์ ปลาผสมพันธุ์	ช่วงเวลาการเกิด	ความถี่	บริเวณ/ทิศที่เกิด
ปลากอง	วันขึ้น 15 ค่ำ	พอประมาณ	กลางกวีานพะเยา
	ฤดูน้ำหลาก เดือน 12	พอประมาณ	ทางทิศตะวันออกและทิศใต้
	ฤดูฝน	บ่อย	
ปลาขึ้น	ฤดูฝน	บ่อยมาก	ลำน้ำสาขาของกวีานพะเยา ที่อยู่ทางทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้

ตารางที่ 1 แสดงปฏิทินของการเกิดขึ้นของปลากอง/ปลาขึ้นในกวีานพะเยา

จากตารางที่ 1 เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับทิศทางที่แตกต่างของชาวบ้านต่อปลากอง/ปลาขึ้น จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ทางทิศตะวันออกของกวีานพะเยาจะพบกับปรากฏการณ์ปลากองมากกว่าปลาขึ้น เนื่องจากบริเวณที่ตั้งชุมชนไม่ค่อยมีลำน้ำสาขาไหลลงกวีานพะเยา ในขณะที่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ทางทิศตะวันตกของกวีานพะเยา ซึ่งอยู่ใกล้บริเวณลำน้ำสาขาต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่กวีานพะเยา จะพบปรากฏการณ์ปลาขึ้น ในขณะที่ปลากองมักเกิดขึ้นกลางกวีานพะเยาบริเวณทิศตะวันออก ชาวบ้านซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกจึงไม่ค่อยพบปลากอง

ความเชื่อทางวัฒนธรรมของปลากอง/ปลาขึ้นน่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนโบราณในกลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในตำนานประจำถิ่น เช่น ตำนานพญานาคธรมะสิกขิกกวีานพะเยา และความเชื่อเรื่องผีพรายในแม่น้ำ ในขณะที่ความถี่ของการเกิดปลาขึ้นมีมากกว่าปลากอง ส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มพัฒนาความเคยชินต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติในฤดูผสมพันธุ์วางไข่ของปลามากขึ้น ซึ่งอาจจะส่งผลให้ชาวบ้านริมกวีานพะเยาทางทิศตะวันตกมองเห็นว่า เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติมากกว่าความเชื่อทางวัฒนธรรมจนเริ่มเลือนหายไป ในขณะที่ชาวบ้านริมกวีานพะเยาทางทิศตะวันออกพบเห็นความถี่ของปลากองที่น้อยกว่าการเกิดขึ้นของปลาขึ้น จึงคงยังระลึกได้ถึงความเชื่อดั้งเดิมอยู่บ้าง นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปสู่ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของปลากอง/ปลาขึ้น มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดพะเยา และประวัติศาสตร์การพัฒนากวีานพะเยาเข้าสู่สมัยใหม่มากขึ้น

1.2 วิฤตการลดจำนวนและความถี่ของปลาขึ้น/ปลากองกับปัญหาในการพัฒนาควีนพะเยา

การจับปลากอง/ปลาขึ้นในควีนพะเยามีความสัมพันธ์กับแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจและการเมืองของการจัดการควีนพะเยาที่มีต่อชาวบ้านและชาวประมงรอบควีนพะเยา ชาวประมงส่วนใหญ่ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน อยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้น้อยและเลี้ยงตัวเองด้วยการทำมาหากินที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในควีนพะเยา การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการใช้ประโยชน์ควีนพะเยาที่มากขึ้น นอกเหนือจากเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและการทำประมงของชาวบ้าน เช่น การกักเก็บน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค การอนุรักษ์และอนุบาลพันธุ์สัตว์น้ำ การชลประทานเพื่อการเกษตรกรรม และเป็นแหล่งรองรับน้ำเสียจากการเกษตรของชุมชนริมควีนพะเยาที่ติดตะวันตกกับน้ำเสียจากชุมชนริมควีนพะเยาทางทิศตะวันออกและการท่องเที่ยวตามลำดับ มีความสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมและปริมาณของปลากอง/ปลาขึ้นในควีนพะเยาด้วย โดยจำแนกสาเหตุได้ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาของระบบนิเวศและความอุดมสมบูรณ์ของหนองเอี้ยงหนองหลวง มีมาตั้งแต่ก่อนจะสร้างประตูระบายน้ำจนกลายเป็นควีนพะเยาหลัง พ.ศ. 2482 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปัญหาการลดน้อยลงของจำนวนและชนิดของพันธุ์ปลาที่เกิดจากการจับปลาของชาวประมง แต่อย่างไรก็ตาม ชาวประมงยังคงเปรียบเทียบว่าจำนวนของปลากอง/ปลาขึ้นในสมัยก่อนมีจำนวนที่มากและถี่มากกว่าเมื่อเทียบกับสมัยปัจจุบัน
2. เมื่อการสร้างประตูระบายน้ำจนกลายเป็นควีนพะเยาเมื่อ พ.ศ. 2482 การเพิ่มบทบาทหน้าที่ของควีนพะเยาเพื่อใช้ประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน ในขณะที่สภาพโดยธรรมชาติของควีนพะเยาซึ่งเป็นระบบนิเวศแบบกึ่งปิด (น้ำกึ่งนิ่งกึ่งไหล) ทำให้มีปัญหาการตื่นเงินของควีนพะเยาจากการทับถมของตะกอนดินที่ไหลลงมาจากลำน้ำสาขา ประกอบกับปัญหาปริมาณ/คุณภาพน้ำ ปริมาณพันธุ์สัตว์น้ำ ปัญหาน้ำเสียที่ปล่อยจากชุมชนทั้งสองฝั่งควีนพะเยา ก็ยังทำให้ชาวบ้านให้ข้อมูลตรงกันว่า มีผลต่อปริมาณและความถี่ของปลากอง/ปลาขึ้นที่ลดน้อยลงอย่างมาก

บันทึกการราชการของสำนักงานประมงจังหวัดเกี่ยวกับการจับกุมชาวประมงที่ลักลอบจับปลาในเขต 1 ซึ่งเป็นเขตหวงห้าม การลักลอบใช้เครื่องมือประมงผิดประเภทและผิดขนาดตามที่กฎหมายกำหนด การลักลอบจับสัตว์น้ำในช่วงฤดูวางไข่ของปลาในกว๊านพะเยาตามประกาศของกรมประมง ซึ่งปรากฏเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวประมงกับเจ้าหน้าที่รัฐ แสดงให้เห็นถึงสภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจและการทำมาหากินของชาวประมง อันเป็นผลมาจากการลดลงของจำนวนและชนิดของพันธุ์ปลาในกว๊านพะเยา และจากการสัมภาษณ์ชาวประมงพบว่า ชาวประมงจะจับปลากอง/ปลาขึ้นเมื่อถึงฤดูกาลที่ประกาศห้ามจับปลา และจะลักลอบจับปลาขึ้นตามลำน้ำสาขาต่าง ๆ โดยเฉพาะปากลำน้ำที่ตั้งอยู่ในเขต 1 ซึ่งเป็นเขตอนุบาลที่หวงห้ามการจับปลาทุกชนิด

วิกฤตภัยแล้งที่เกิดขึ้นกับกว๊านพะเยาระหว่างเดือนมีนาคม - เมษายน 2559 ยิ่งซ้ำเติมปัญหาที่มีอยู่ก่อนหน้า จนส่งผลให้จำนวนและชนิดของพันธุ์ปลาลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิกฤตภัยแล้งทำให้ปลาชนิดต่าง ๆ น้อยน้ำและตายลงแต่ในขณะเดียวกันชาวประมงก็จับปลาได้มากขึ้น โดยเฉพาะใน พ.ศ. 2559 ชาวบ้านจับปลาบึกในกว๊านพะเยาได้เป็นครั้งแรกเนื่องจากน้ำกว๊านพะเยาตื้นอย่างมาก สาเหตุดังกล่าวคาดว่า น่าจะส่งผลกระทบต่อจำนวนและชนิดของพันธุ์ปลาในอนาคตที่อาจจะทำให้เกิดปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นน้อยลง

ปัญหาของกว๊านพะเยาที่เกิดขึ้นซ้ำซากตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ประกอบกับวิกฤตภัยแล้งที่เข้ามาซ้ำเติมปัญหาในกว๊านพะเยาในปัจจุบัน ทำให้ประชาชนในเมืองพะเยาต่างพากันวิตกกังวลกับปัญหาของน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ปัญหาน้ำเพื่อการเกษตรกรรม ปัญหาจำนวนและชนิดของพันธุ์ปลาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต

หากย้อนไปประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา) ภายใต้อิทธิพลของความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรกว๊านพะเยา ชาวประมงเคยรื้อฟื้นและสร้างความเชื่อทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลและอนุรักษ์กว๊านพะเยาในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชนขึ้น ซึ่งในปัจจุบันมีเขตอนุรักษ์ของชุมชนทั้งหมด 17 ชุมชนรอบกว๊านพะเยา เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชน สะท้อนให้เห็นวิถีคิดในการสร้างความเชื่อทางวัฒนธรรมชุดหนึ่ง ที่อธิบายถึงวิถีของการอนุรักษ์กว๊านพะเยา

โดยชาวบ้าน อันเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้เกิดการขยายของจำนวนและพันธุ์ปลา ในกว๊านพะเยามากขึ้น

การกั้วัดติโลกอาราม กลางกว๊านพะเยาเมื่อ พ.ศ. 2552 ก็เป็นการฟื้นฟูทางวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งที่ต่อยอดความสำคัญของการอนุรักษ์พันธุ์ปลารอบวัดติโลกอาราม โดยจัดสร้างเป็นเขตอภัยทาน ซึ่งเป็นการใช้ความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์พันธุ์ปลารอบวัดติโลกอารามด้วย มีประชาชนบางกลุ่มที่มาเวียนเทียนรอบวัดติโลกอารามในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ซึ่งพบกับปรากฏการณ์ปลากองบริเวณวัดติโลกอาราม ซึ่งทำให้เกิดความตื่นตาตื่นใจเป็นอย่างมาก บริเวณน้ำกว๊านพะเยารอบวัดติโลกอารามจึงเป็นอีกสถานที่หนึ่งที่น่าจะเกิดปรากฏการณ์ปลากองเป็นสำคัญ

สำหรับวิกฤตภัยแล้งกว๊านพะเยาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2559 ที่ประชาชนเมืองพะเยาต่างพากันวิตกกังวลนั้น มีผลทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพญานาคในกว๊านพะเยาขึ้นมา เพื่ออธิบายวิกฤตแล้งกว๊านพะเยาว่า เกิดมาจากการปั้นรูปปั้นพญานาคสององค์ไม่สมบูรณ์ จึงทำให้ “คีต/ซีต”(ผิดผี) (เฟสบุ๊คสายด่วน. คนพะเยา, 2559)

วิกฤตกว๊านพะเยาจึงทำให้ความเชื่อในเรื่องพญานาคว่ายน้ำในกว๊านพะเยาและผีพรายเล่นน้ำ ซึ่งก็คือปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นได้รับการพูดถึงและต่อยอดอยู่บ่อยครั้งในกลุ่มชาวประมงรอบกว๊านพะเยา จึงเป็นการพยายามพัฒนาความเชื่อทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับปลากอง/ปลาขึ้นให้ฟื้นพลังขึ้นมา สำหรับการดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในโอกาสต่อไป และนำไปสู่การสร้างกิจกรรมและการพยายามสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์กว๊านพะเยา

2. โอกาสและแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจการเมืองสู่การปรับตัวของกลุ่มชาวประมงกว๊านพะเยา

ความเชื่อในปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้นที่กว๊านพะเยาของชุมชนรอบกว๊านพะเยา โดยเฉพาะชาวประมงถูกรื้อฟื้นขึ้นมาไม่เกิน 10 ปีที่ผ่านมา ก่อนหน้านั้น ความเชื่อดังกล่าวก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ของวิถีการหาปลาของชาวประมงที่สะท้อนให้เห็นการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เพื่อให้มีกินมีใช้ได้อย่างยั่งยืน แต่ในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา การลดลงของชนิดและจำนวนพันธุ์ปลา เป็นเรื่องยืนยัน

ให้เห็นว่า ปลาในกว๊านพะเยามีความถี่ของการวางไข่น้อยลงเช่นกัน ซึ่งเกิดขึ้นมาจากปัญหาความเสื่อมโทรมด้านต่าง ๆ ของกว๊านพะเยาทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพของน้ำกว๊านพะเยา เช่น น้ำเสียที่มาจากชุมชนเมืองและชุมชนเกษตรกรรมรอบกว๊านพะเยา ปัญหาการตื่นเงินของกว๊านพะเยาซึ่งทำให้ปริมาณน้ำกว๊านพะเยาลดน้อยลง ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ จึงส่งผลให้เกิดความวิตกกังวลต่อจำนวนและชนิดพันธุ์ปลาที่จะลดน้อยลง

ในขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณากิจกรรมการใช้ประโยชน์กว๊านพะเยาที่มีนอกเหนือจากการจับปลาของชาวประมง ก็จะได้เห็นว่า มีการใช้ประโยชน์ในหลากหลายประเภท เช่น เพื่อการอุปโภคบริโภคน้ำ การชลประทานทางการเกษตร การนันทนาการ และการท่องเที่ยว ฯลฯ ในขณะเดียวกัน เพื่อให้การใช้ประโยชน์กว๊านพะเยาที่หลากหลายหลายด้าน การสร้างกฎระเบียบข้อบังคับประกาศในการควบคุมจัดการการใช้ประโยชน์กว๊านพะเยาด้านต่าง ๆ ก็มีมากขึ้นตามกัน ปัญหาข้างต้น จึงเป็นเสมือนการมีกีดกั้นที่ล้อมกรอบวิถีชีวิตของชาวประมงที่สัมพันธ์กับการจับปลาที่จำกัดมากขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน

ปัญหาดังกล่าว คือ การใช้ประโยชน์ กฎระเบียบ ชนิด และจำนวนพันธุ์ปลาที่ลดลง จึงทำให้เกิดการดิ้นรนเพื่อปรับตัวของชาวประมงที่จำต้องดำรงวิถีชีวิตอยู่ในสังคมเมืองพะเยาที่เปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ให้ได้ กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว การทำมาหากินของชาวประมง คือ การจับปลายังคงมีอยู่ แต่ลดน้อยลง ทั้งจำนวนชาวประมง ตลอดจนจำนวนและชนิดพันธุ์ปลาที่ชาวประมงจับได้

แต่อย่างไรก็ตาม โอกาสของภาครัฐที่เปิดให้ชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ในกว๊านพะเยา ก็เป็นการพยายามปรับตัวของชาวประมงเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากภาคส่วนที่มีอำนาจในการจัดการกว๊านพะเยาเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดตั้งเครือข่ายชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดพะเยาก็เป็นการหาช่องทางในการรักษาและธำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตที่ผูกติดกับกว๊านพะเยา ซึ่งอาจจะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่สัมพันธ์กับกว๊านพะเยาไปจากการเป็นชาวประมงที่จับปลารูปแบบเดิม และหมายถึงว่า ปรากฏการณ์ปลากองหรือปลาขึ้นที่ลดน้อยลงไป เป็นขนวนให้มีการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวประมง ภาครัฐ ภาคเอกชน และกว๊านพะเยาขึ้น

กิจกรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนว่าชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัดพะเยาตลอดระยะเวลาเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา (ทศวรรษ 2540-ปัจจุบัน) เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาทิวทัศน์พะเยา ซึ่งนั่นก็หมายความว่า จะทำให้เกิดการขยายพันธุ์ปลามากขึ้นและชาวประมงก็ได้ประโยชน์ในการจับปลาเพื่อดำรงชีพด้วย เช่น การจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาโดยชาวประมงรอบทิวทัศน์พะเยา การสร้างเครือข่ายชาวประมงรอบทิวทัศน์พะเยา การมีส่วนร่วมในการปล่อยพันธุ์ปลาในทิวทัศน์พะเยาของชาวประมง ความร่วมมือและช่วยเหลือเป็นหูเป็นตาเพื่อควบคุมการจับสัตว์น้ำในกลุ่มเครือข่ายชาวประมงร่วมกับสำนักงานประมงจังหวัดพะเยา การร่วมกิจกรรมจับปลาชะโดกับหน่วยงานภาครัฐ การรับมอบเรือประมงเพื่อรับส่งนักท่องเที่ยวจากจังหวัดพะเยา

ใน พ.ศ. 2558 มีการประกาศใช้พระราชกำหนดการประมง ซึ่งกำหนดให้มีคณะกรรมการประมงประจำจังหวัด เพื่อสร้างการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมงของชุมชน ก็ก่อให้เกิดแนวทางการร่วมมือระหว่างชุมชนประมงพื้นบ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และภาควิชาการโดยต้องการให้ชุมชนประมงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะพื้นที่อนุรักษ์หน้าชุมชน และพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มากขึ้น (สันธิวัฒน์ พิทักษ์พล และคณะ, 2557)

นอกจากนั้น ก็มีการเข้าร่วมช่วยจัดกิจกรรมในงานที่เกี่ยวข้องกับเทศกาลการท่องเที่ยวและประเพณีทางพุทธศาสนาในทิวทัศน์พะเยา เช่น วันเข้าพรรษา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา การพายเรือรับส่งนักท่องเที่ยวเพื่อทำบุญที่วัดติโลกอารามในทิวทัศน์พะเยา การเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเดินธรรมยาตรารักษาทิวทัศน์พะเยา การเข้าร่วมการแข่งขันพายเรือในทิวทัศน์พะเยาในวันลอยกระทงและวันสงกรานต์ รวมถึงจนถึงการเข้าร่วมการจัดกิจกรรมเชิงสาธิต เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของชาวประมงกับทิวทัศน์พะเยา

และใน พ.ศ. 2559 จากการจัดสนทนากลุ่มย่อยในกลุ่มชาวประมง พบว่าชาวประมงแสดงความคิดเห็นต่อกิจกรรมในการอนุรักษ์และพัฒนาทิวทัศน์พะเยาที่เครือข่ายเข้าไปช่วยเหลือว่า เป็นสิ่งที่ดี แต่ตัวชาวประมงเข้าไปร่วมช่วยเหลือในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมเท่านั้น กล่าวคือ เป็นผู้รับมอบหมายหน้าที่ในกิจกรรมทั้งหมด

แต่ไม่ได้มีส่วนในการกำหนดทิศทางหรือลักษณะของกิจกรรมมากนัก กิจกรรมส่วนใหญ่ข้างต้น อยู่ในลักษณะที่มีองค์กรหรือหน่วยงานเป็นเจ้าของหรือเป็นผู้รับผิดชอบหลักที่มีแผนงาน โครงการและระบบการจัดการตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง และจะร้องขอให้กลุ่มชาวประมงเข้าไปร่วมช่วยเหลือ เช่น ชาวประมงเข้าร่วมปล่อยพันธุ์ปลาตามที่หน่วยงานราชการได้จัดเตรียมพันธุ์ปลาไว้แล้ว ชาวประมงเข้าร่วมล่าปลาชะโด ชาวประมงส่งตัวแทนเข้าร่วมการแข่งขันเรือพาย ชาวประมงได้เข้าเป็นคนพายเรือรับนักท่องเที่ยวไปชมสถานที่แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติและวัฒนธรรมบริเวณกวนพะเยา รวมถึงการรับจ้างพายเรือรับนักท่องเที่ยว เพื่อเวียนเทียนกลางกวนพะเยาที่วัดติโลกอาราม

ถึงแม้ว่าจะมีพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 ที่เปิดโอกาสให้ชาวประมงเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรการประมงในกวนพะเยามากขึ้น แต่ในปัจจุบันก็ยังคงเป็นแนวคิดที่ ชาวประมงจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนการอย่างไร และแนวโน้มในการสร้างการมีส่วนร่วมยังคงจำกัดอยู่เพียงการจัดการพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนและมามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กวนพะเยา แต่ยังไม่มีการพัฒนาเครือข่ายหรือกลุ่มที่มีบทบาทหลัก หรือเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากรประมงและการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ดังนั้น ข้อเสนอของการสนทนากลุ่มย่อย จึงมีการพัฒนาพลังของกลุ่มเพื่อเป็นกลไกสำคัญอีกกลไกหนึ่งในการบริหารจัดการองค์กรให้เข้มแข็ง โดยการเสนอให้มีการจัดตั้งเครือข่ายชาวประมงกวนพะเยาเป็น “กลุ่มวิสาหกิจชาวประมงกวนพะเยา” พ.ศ. 2560 ขึ้น เพื่อบริหารจัดการองค์กรสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรประมง รวมถึงสร้างแผนบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยกลุ่มวิสาหกิจของตนเองได้ ซึ่งในระยะนี้อยู่ในช่วงการร่างระเบียบกฎเกณฑ์กติกาของวิสาหกิจ การรับสมัครสมาชิกวิสาหกิจจากชาวประมงรอบกวนพะเยา และการขอแจ้งจดทะเบียนเพื่อจัดตั้งกับจังหวัดพะเยา

ชาวประมงที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ต่างเห็นพ้องว่า การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนชาวประมงกวนพะเยาจะเป็นพลังของกลุ่มที่จะพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรประมงและการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่让群众เข้มแข็งได้ เนื่องจากการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจโดยจดทะเบียนจัดตั้งขึ้นทะเบียนกับจังหวัดพะเยา สามารถที่จะ

ได้รับการหนุนเสริมและช่วยเหลือในด้านการพัฒนาศักยภาพของกลุ่ม เกี่ยวกับแผนงาน และงบประมาณจากจังหวัดพะเยาได้

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

โดยสรุป จะเห็นได้ว่า จำนวนและความถี่ของปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้น ที่กว๊านพะเยาที่ลดน้อยลงเมื่อใกล้ปัจจุบัน มีความสัมพันธ์กับกระบวนการใช้ประโยชน์ จากกว๊านพะเยาที่มีหลายประเภทมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อปริมาณ และคุณภาพน้ำของกว๊านพะเยา ปัญหาดังกล่าว เป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาวประมง และเป็นแหล่งที่ทำให้ชาวประมงแสดงออกต่อความสัมพันธ์กับกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่าง ๆ ที่มีพัฒนาการของระยะเวลาในประวัติศาสตร์ตั้งแต่การถูกกระทำ การลุกขึ้นมาต่อต้าน ปะทะขัดแย้ง และการเรียนรู้ที่จะสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ

รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวประมงที่มีการปรับเปลี่ยนตามระยะเวลา จนถึงการสร้างร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ในการอนุรักษ์และพัฒนากว๊านพะเยา ความสัมพันธ์ที่ปรับเปลี่ยนไปนี้สะท้อนให้เห็นว่า วิถีชีวิตของชาวประมงกว๊านพะเยา ไม่เพียงผูกติดกับอาชีพการทำประมงเพียงอย่างเดียว โดยพื้นฐานแล้ว ครอบครัวยังของ ชาวประมงก็ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างด้วย แต่เมื่อกว๊านพะเยาเกิดวิกฤต ของปริมาณและคุณภาพน้ำกับปริมาณและชนิดของพันธุ์สัตว์น้ำที่ลดลง โดยเฉพาะ ในช่วงที่กว๊านพะเยาเกิดวิกฤตการณ์ภัยแล้งเมื่อต้น พ.ศ. 2559 ทำให้ท่าทีของชาวประมง ได้พัฒนาบทบาทของตนเอง ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นผู้มีส่วนร่วมหรือช่วยเหลือในกิจกรรม หรือโครงการต่าง ๆ ตามที่หน่วยงานรัฐหรือเอกชนกำหนดให้ชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วม เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรประมงในกว๊านพะเยา ซึ่งหมายถึงความต้องการให้ ทรัพยากรประมงโดยเฉพาะพันธุ์ปลามีมากขึ้นเท่านั้น แต่เครือข่ายชาวประมงพยายาม แสดงบทบาทของกลุ่มให้สามารถบริหารจัดการกลุ่มของตนเอง ทั้งในเชิงทรัพยากรประมง และการท่องเที่ยวในรูปของวิสาหกิจชุมชนชาวประมงกว๊านพะเยา รูปการณ์เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวประมงที่พยายามเข้ามา มีบทบาทสำคัญในการการบริหารจัดการที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาโดยวิสาหกิจชุมชน ที่วางอยู่บนใจกลางของการคำนึงถึงปัญหาความถี่และจำนวนปรากฏการณ์ปลากอง/ปลาขึ้น ในกว๊านพะเยาที่ลดลงของมันเอง

หากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและการพัฒนาประมงเชิงพาณิชย์ทำให้ชาวประมงปรับตัวในอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น (เกิดถวา บุญปรากร และคณะ, 2555) มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ธนิต โตดิเทพย์, 2557) เกิดสร้างกลุ่มเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจากฐานทุนทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนชาวประมง (Yang Yajun และบุญเชิด หนูอ้อม, 2560) และการมีอำนาจต่อรองเพื่อผลต่อสถานะทางเศรษฐกิจของชาวประมงที่นำไปสู่อารมณ์และความรู้สึกใหม่ทางเศรษฐกิจการเมือง (ธนิต โตดิเทพย์, 2560) ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขภายนอกที่ทำให้เกิดการปรับตัวของชาวประมงตั้งงานวิจัยข้างต้นเสนอ แต่ผลการศึกษาของการวิจัยนี้กำลังชี้ให้เห็นว่า ภายในบริบทของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางเศรษฐกิจการเมือง เช่น ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างชาวประมงกับรัฐ วิกฤตภัยแล้งและปรากฏการณ์วิกฤตปลาผสมพันธุ์ ก็เป็นทั้งโอกาสและแรงบีบคั้นที่ทำให้ชาวประมงกว๊านพะเยาจำเป็นและเห็นช่องทางที่จะต้องลุกขึ้นมาพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างตัวตนและมีบทบาทในพื้นที่การพัฒนาเพิ่มมากขึ้นในระยะเวลาต่าง ๆ ได้แก่ การต่อต้าน การสร้างกลุ่มเครือข่าย การมีส่วนร่วมในฐานะเป็นลูกจ้างหรือผู้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนากว๊านพะเยา และกำลังจะพัฒนาไปสู่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนชาวประมง ตามลำดับ

สถานะของชาวประมงกว๊านพะเยา อาจนับได้ว่า อยู่ต่ำสุดในโครงสร้างการพัฒนากว๊านพะเยาและเมื่อเกิดปัญหาจากการพัฒนากว๊านพะเยา ชาวประมงเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาดังกล่าวทั้งในเชิงการพัฒนาและความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นที่มีอำนาจเหนือ ในทางกลับกัน ชาวประมงกว๊านพะเยากลายเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่มีความสำคัญและนิกภาพได้เมื่อนึกถึงกว๊านพะเยา ในสถานะเช่นนี้ จึงเป็นโอกาสและแรงบีบคั้นข้างต้นที่จะทำให้เห็นพลวัตของการดิ้นรนและก่อตัวในการพัฒนาของกลุ่มชาวประมงกว๊านพะเยาเพื่อสร้างสถานะและตัวตนที่มีบทบาทต่อกิจกรรมต่าง ๆ ในกว๊านพะเยาสูงยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม พลวัตการพัฒนาชุมชนชาวประมงเป็นวิสาหกิจชุมชนยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น ซึ่งอาจจะยังไม่สะท้อนถึงการกลายเป็นกลุ่มหรือชนชั้นใหม่อย่างสมบูรณ์ ดังเช่น การศึกษาการเลื่อนชั้นทางสังคมของชนชั้นล่างกลายเป็นชนชั้นกลางใหม่/ชนชั้นกลางระดับล่างเหมือนเช่นในการศึกษาเรื่อง ทบพวนภูมิทัศน์การเมืองไทยโดยอภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ (2557) และการเปลี่ยนจากสังคมชาวนาเป็นสังคม

ผู้ประกอบการเหมือนเช่นในงานของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) ได้อย่างชัดเจน แต่การศึกษานี้ทำให้เห็นว่า ในช่วงระยะวิกฤตของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจการเมืองนั้น ภายใต้สภาวะเช่นนี้ แรงกดดันหรือบีบคั้นดังกล่าว กลับกลายเป็นพลังให้ชาวประมงดิ้นรนเพื่อพยายามสร้างกลุ่มขึ้นมาควบคู่กับโอกาสที่มีอยู่ด้วย ซึ่งนั่นหมายความว่า ชาวประมงกว๊านพะเยาเริ่มเรียนรู้และพัฒนาเพื่อ ‘กำลังจะกลายเป็น’ (becoming) กลุ่มผู้ประกอบการใหม่อีกกลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยา ซึ่งน่าจะคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตได้ว่า แรงบีบคั้นดังกล่าวได้ทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนชาวประมงได้เข้าไปสู่อุปสงค์และอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจการเมืองเพื่อลืมหือปากมากขึ้น โดยสามารถพัฒนาเป็นกลุ่มผู้ประกอบการของชุมชนชาวประมงที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการกลุ่ม การมีตำแหน่งแห่งที่และตัวตนของกลุ่มที่ได้รับการยอมรับ การเข้าถึงโอกาสด้านงบประมาณและการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน และการมีบทบาทสำคัญในการพัฒนากว๊านพะเยาในมิติต่าง ๆ ได้ ซึ่งอาจเพียงพอที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการจะกลายเป็นชนชั้นกลางใหม่ต่อไป

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนชาวประมงกว๊านพะเยา ในมิติต่าง ๆ เช่น การอบรมและพัฒนากิจการบริหารจัดการกลุ่มวิสาหกิจชาวประมง การสร้างโอกาสและช่องทางกฎหมายผ่านนโยบายของจังหวัดและพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2558 การจัดการท่องเที่ยวโดยวิสาหกิจชุมชน พัฒนาผลิตภัณฑ์ และการบริการที่เกี่ยวข้องกับวิถีประมง เป็นต้น
2. การศึกษาวิจัยพลังของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนชาวประมงในบริบทการพัฒนา กว๊านพะเยา

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งที่พัฒนาขึ้นจากโครงการวิจัยย่อยที่ 1.2 วัฒนธรรมและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่เกี่ยวกับ “ปลากอง/ปลาร่อง” ที่กว๊านพะเยา จังหวัดพะเยา ใน โครงการวิจัยเรื่อง การตามหาปลาร่องเพลงที่กว๊านพะเยา จังหวัดพะเยา: ต้นแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนจากความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาด้านประมง โดยมีฤทัยภัทร พิมลศรีเป็นผู้อำนวยการวิจัย คณะนักวิจัยประกอบด้วย สันธิวัฒน์ พิทักษ์พล (หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1.1) มนตรา พงษ์นิล (หัวหน้าโครงการย่อยที่ 1.2) และฤทัยภัทร พิมลศรี (หัวหน้าโครงการย่อยที่ 2) ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (BEDO) ภายใต้การสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ประจำปีงบประมาณ 2558 คณะนักวิจัยต้องขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

รายการอ้างอิง

- เกีตถวา บุญปรากฏ และคณะ. (2555). *กลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองในภาวะความขาดแคลนของชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา*. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.
- ธนิต โตอดีเทพย์. (2557). วิวัฒนาการเศรษฐกิจชุมชนชาวประมงปากน้ำประแส จังหวัดระยอง. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 22(39), 193-212.
- ธนิต โตอดีเทพย์. (2560). ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและอารมณ์ของชุมชนชาวประมงแห่งหนึ่งในภาคตะวันออก. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 25(49), 37-57.
- เฟสบุ๊คสายด่วน. คนพะเยา. (26 มีนาคม 2559). *ช็อควันพะเยา โดยพ่อหนานคำ*. วันที่ค้นข้อมูล 3 เมษายน 2559, จาก <https://www.facebook.com/500307550059695/photos/a.501347859955664.1073741828.500307550059695/970578629699249/?type=3&theater>
- สันธิวัฒน์ พิทักษ์พล และคณะ. (2557). *การบริหารจัดการทรัพยากรประมงในกว๊านพะเยา เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์อย่างยั่งยืน*. พะเยา: มหาวิทยาลัยพะเยา.
- อภิชาติ สติตินรามย์ และคณะ. (2557). *ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมหูลืมตา: จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- Yajun, Y และบุญเชิด หนูอิม. (2560). ชุมชนบ้านซากแก้ว: การฟื้นฟูและการดำรงอยู่ (พ.ศ. 2552-2558). *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 25(48), 103-126.